

Mirjana Morokvašić

NEKA SOCIOLOŠKA OBELEŽJA JUGOSLOVENSКИH RADNIKA U FRANCUSKOJ

Privremenost, nacionalni identitet i povratak

Sadržaj	Strana
Izolovanost	80
Identitet radnika iz Jugoslavije	82
Povratak	88
Zaključak	89
Popis tabela	89
Résumé: Apperçu sur les yougoslaves temporairement employés en France	90
Liste des tableaux	91
Summary: Yugoslav Workers in France on Temporary Contracts	92
Liste of Tables	93

Poznato je da svakom migrantu, čak i onom koji napusti svoju zemlju sa čvrstim ubeđenjem da se u nju više neće vratiti, ostaje makar i tračak mogućnosti da taj povratak ipak jednog dana ostvari.

Današnji migranti iz Jugoslavije nalaze se u toj ekstremnoj kategoriji: pozicija u koju su postavljeni okarakterisana je kao privremena. Dakle, ono što se od njih očekuje i ono što sami očekuju — jest povratak u zemlju.¹ Naravno, ta očekivanja su uvetovana uslovima, situacijama, preprekama i one mogu toliko narasti, da se privremenost pretvori u stalnost, oduži i potraje čitav ljudski vek, pa ga i prevaziđe sledećom generacijom.

¹ Misli se na većinu migranata iz Jugoslavije, ne na sve.

Može se pretpostaviti da ta ozvaničena, potvrđena i na neki način zagarantovana privremenost čini našeg radnika manje sklonim i voljnim da se dublje uklapa u novu sredinu. Njegova akulturacija² ne ide dalje od obavljanja poslova zbog kojih je došao i zadovoljenja minimalnih potreba za život. Čitava njegova sadašnjica, cilj te sadašnjice, prenet je u skorju ili dalju budućnost negde u Svilajncu, Banja Luci ili Varaždinu, gde on sebe najčešće vidi kao »privatnika«. U skladu s tim, on ne traži bliže veze u novoj sredini i ostaje privržen staroj. »Svaki čovek mora imati tle pod nogama«, rekao je Kurt Lewin.³ Jugoslovenu je tle ostalo u otadžbini. Pitanje ostaje otvoreno: o kojem se tlu, sredini, sada radi?

Direktan povod za studiju, od koje ćemo neke rezultate dati u ovom napisu, bila su stalna tvrđenja francuskih organa vlasti da su jugoslovenski radnici izolovani, neadaptirani i usamljeniji od drugih stranaca. Zainteresovali smo se za taj problem. Pretpostavke, u početku maglovite, nakon predankete jasnije su se ocrtale: naime, uvideli smo paralelnost između vezanosti za Jugoslaviju, izolovanosti i privremenog karaktera boravka. Tako smo došli do uverenja da ćemo možda najbolje rasvetliti situaciju radnika iz Jugoslavije u Francuskoj ukoliko ispitamo vezu između stepena akulturacije u Francuskoj i značaja koji oni pridaju svojoj nacionalnoj pripadnosti.

Izolovanost je jedna od posledica želje da boravak u inostranstvu bude privremen. Radnik iz Jugoslavije stvara samo kratkoročne planove u toku svog boravka — o kom tipu aktivnosti se radilo:

- odbija da uči jezik »jer mu ionako uskoro neće više biti potreban«,⁴
- odbija da se uključuje u neke organizacije — kao na primer sindikate,
- odbija mnoge vidove kontakta s francuskom sredinom.

Glavni referentni okvir radnika iz Jugoslavije ostaje u Jugoslaviji.

Pretpostavili smo da će migrant sve dotle dok bude marginalan u odnosu na francusku sredinu zadržati taj prvobitni referentni okvir.⁵ Na taj način ovaj može poslužiti kao neka vrsta indikatora neadaptiranosti. Taj široki referentni okvir, nefunkcionalan u novoj sredini — budući da ne pruža migrantu, diapazon normi i vrednosti niti modele uloga koje su mu u toj sredini adekvatne, vremenom ustupa mesto drugim referentnim okvirima, što indicira onda sve veću adaptiranost, odnosno akultivaciju.

Da bi se ukazalo na nastanak, jačanje ili opadanje nacionalnog referentnog okvira, idealno bi bilo napraviti i longitudinalnu studiju dobro odabranog uzorka. To su učinili McClintock i Davis⁶ na jednom uzorku stranih studenata u Americi. Studenti su čest i zahvalan teren, uvek pri ruci. Međutim, praktično je neizvodljivo — pogotovo za individualnog istraživača — pratiti

² Upotrebljavamo termin akulturacija jer najadekvatnije obeležava proces koji prati migraciju privremenog karaktera, tj. onu koja sebi ne postavlja kao krajnji cilj potpuni konformizam ili stapanje s novom kulturom — što sugerise npr. termin asimilacija.

³ Lewin, Kurt: *Resolving Social Conflicts*, Harper and Row, New York, 1967.

⁴ Ovaj otpor prema jeziku ima dublje i raznovrsne korene. U njemu možemo videti neku vrstu odbrane svog nacionalnog identiteta, odbijanje da se pruži bilo kakva koncesija novoj kulturi. Ovo je utoliko tačnije, ukoliko je jugoslovenski državljanin imao loše iskustvo u kontaktu s francuskom sredinom.

⁵ Misli se na prvobitni u Francuskoj, a ne prvobitni i u Jugoslaviji.

⁶ McClintock, Ch. G. and Devis, J., *Changes in the attribute of nationality in the self-percept of the stranger*, *Journ. of Soc. Ps.* 1958, 48, str. 183—193.

grupu jugoslovenskih radnika od vremena kad još i ne misle na polazak u inostranstvo pa do određenog momenta njihova boravka u stranoj zemlji, u ovom slučaju Francuskoj. Mi smo zato prišli problemu po etapama: u Jugoslaviji, na polasku iz nje i u Francuskoj.

U ovom napisu biće reči o nekim rezultatima iz te poslednje i glavne etape ankete.⁷

Uzorak se sastojao od 136 ispitanika. Ne radi se ovde o reprezentativnom uzorku. Trudili smo se pri izboru da osnovne karakteristike uzorka odgovaraju profilu radnika iz Jugoslavije u Francuskoj.⁸

Da bismo ustanovili referentne okvire za radnike iz Jugoslavije i njihove promene, poslužili smo se operacionalno definisanim konceptom socijalnog identiteta. Unutar tog socijalnog identiteta pretpostavili smo da će nacionalni identitet zauzeti više ili manje važno mesto u zavisnosti od situacije u kojoj se migrant nađe u određenom stadiju migracije.

Instrument, kojim smo se u tu svrhu poslužili, je test »Ko sam ja?«. To je jedna vrsta projektivne tehnike koju su zamislili Kuhn i McPartland⁹ kao instrument za izučavanje ličnosti. Otada je takva tehnika služila u razne svrhe u nekoliko navrata. Klineberg i Zavalloni su je s uspehom upotrebili u svojoj studiji o nacionalnom i plemenskom identitetu kod studenata u afričkim zemljama.¹⁰ Doris Bensimon ju je upotrebila u ispitivanju identiteta severnoafričkih Jevreja u Francuskoj.¹¹ Instrument je jednostavan i lak za upotrebu. Tačno uputstvo ispitaniku glasi: »Ako biste sebi postavili pitanje: ko sam ja, šta biste odgovorili?«. Mi ispitanike nismo hteli ograničavati vremenski ni prostorom. Naime, u predanketi se pokazalo da ispitaniku treba vremena da »dođe k sebi«. Radi se o tipu pitanja na koje nije navikao. Traži se od njega da bude spontan, da kreira u neku ruku, za razliku od direktnih pitanja zatvorenog ili otvorenog tipa. Također se pokazalo da ga ne treba ograničiti prostorom ni brojem odgovora; ograničenje utiče na formu, dužinu odgovora. Kuhn i McPartland su zahtevali 20 odgovora. Klineberg i Zavalloni 12, Bensimon takođe. Mi smo ih sveli na 10. Samo je šest ispitanika prevazišlo taj broj.

Test ima svojih prednosti i nedostataka. Omogućava spontane, nedirigovane odgovore i time bogatu i interesantnu informaciju. Negativna strana je direktna posledica te prednosti: naime, kategorizacija odgovora je ostavljena svakome istraživaču na volju. Test kao što smo rekli, nema dugi istorijat pa standardizacije i nema, osim jednog pokušaja koji je izveo McLaughlin¹² s američkim studentima. Mišljenja smo da neke sveopšte standardizacije i ne može biti.

⁷ Pre toga sprovedene su ankete kod 40 radnika iz Jugoslavije u Jugoslaviji i prije odlaska i 20 uoči polaska u Francusku. Videti disertaciju: Morokvašić, Mirjana, *Les Yougoslaves en France, Ecole Pratique des Hautes Etudes, Sorbonne, Paris 1971.* (umnoženo).

⁸ Detalji o uzorku u Morokvašić M., op. cit., str. 110—115.

⁹ Kuhn, M. and McPartland, Th., *An empirical investigation of self attitudes*, Amer. soc. rev. 1954, 19. n. 1.

¹⁰ Klineberg, O. and Zavalloni, M., *Nationalism and Tribalism among African Students*, Mouton Paris, 1969.

¹¹ Bensimon, Doris, *La perception de l'identité juive par les Juifs nord-africains installés en France*, Rev. franç. de soc. 11. 1970 n. 4.

¹² McLaughlin, B., *The W. A. I. dictionary and self-perceived identity in college students in »The general Inquirer«*, MIT Press 1966, pp. 548—565.

Smatrali smo da je test »Ko sam ja?« posebno pogodan za ispitivanje nacionalnog identiteta. Taj test je imao cilj da pomogne u traženju odgovora na pitanje: Ko je to radnik iz Jugoslavije? Nećemo ovdje ulaziti u pitanje o nacionalnom, supranacionalnom, o jugoslovenskom socijalističkom internacionalizmu, unitarizmu, partikularizmu itd.¹³ Prave se razni »izmi« s određenim dozama pozitivnog ili negativnog stava po nacionalnom pitanju i onda se kao etikete lepe na ljude ili na grupe koje se smatraju nosiocima tih »izama«. A naš čovek je duboko u sebi svestan gde pripada, uspeva u svom identitetu da harmonizuje različite nivoe nacionalne identifikacije i bez tih »izama«. Instrument kojim smo se služili pomogao nam je da prodremo u dubinu identiteta građanina Jugoslavije i to prema stazama na koje je sam on ukazao.

Ovde ćemo se ograničiti samo na neka posmatranja i rezultate ankete.

Izolovanost

Usamljenost je fenomen koji prati migraciona kretanja. Ne smatramo da su u tome migranti iz Jugoslavije izuzetak. Međutim, možda uzroci i posledice, kao i forme u kojima se usamljenost javlja, nisu jednaki za sve strance.

Od ukupnog broja pripadnika Jugoslavije u Francuskoj 59% živi u risknoj oblasti, ostali su grupisani pri većim industriskim centrima ili raštrkani u manjim grupicama u unutrašnjosti.

Na osnovu toga možemo razlikovati nekoliko tipova usamljenosti:

1.1. individualna izolovanost

U »usamljenoj gomili« velikog grada, kao što je Pariz, usamljenost je prikrivena i naizgled neosetna u toj gomili i ritmu života. Migrant iz Jugoslavije radi, vraća se kući uveče, spava, radi itd. Subotom opet radi ili spava. Razlog za taj prekovremeni rad je kako sam kaže: »zato što ne znam šta bih drugo radio i kuda bih išao kada ne bih radio«.

1.2. kolektivna izolovanost

Migranti iz Jugoslavije dolaze u mnoga mala mesta širom Francuske da rade u manjim preduzećima, zatim kao drvoseče, u klanicama itd. Njih nekoliko ima iste ugovore, spavaju obično u istom domu ili barakama, obično su iz istog mesta u Jugoslaviji, jedu u isto vreme, rade isti posao, kupuju u istoj radnji. Osim toga, sjedinjuje ih i sve ono što ih razlikuje od Francuza: isti jezik i nepoznavanje francuskog, običaji, vrednosti; njihovo ponašanje poprima oblike ujednačenog grupnog ponašanja dok se individualne razlike gube. Bez obzira na to što grupa pruža individui izvesnu sigurnost, ovakav grupni model ponašanja može imati i negativnih posledica: grupa je vidljivija od individue i najmanji pogrešni korak jednog člana može dovesti čitavu grupu u veoma nezavidan položaj, jer sredina itekako lako uopštava.

¹³ Svoj stav po tom pitanju izneli smo u disertaciji.

1.3. izolovanost u domovima (ili prihvatilištima)

Domovi pri fabrikama za samce imaju u većini slučajeva dobre uslove za život. Međutim, radnici iz Jugoslavije teško mogu izdržati režim nalik na kasarnu, i mnogi radije napuštaju komforne sobe domova i odlaze u grad, gde više plaćaju mnogo lošiji stan.

Uzroci izolovanosti su mnogobrojni:

a. Radnici iz Jugoslavije u Francuskoj su veoma heterogene strukture:

- po poreklu: nacionalnom, regionalnom, ruralno-urbanom itd.,
- po političkoj pripadnosti,
- po tipu migranata («stari», politički, sadašnji-privremeni),
- po profesiji,
- po godinama,
- po školskoj spremi.

Ta nekompletnost još je više naglašena činjenicom da u Francuskoj ne postoji neki klub ili društvo koje bi uspešnije okupljalo radnike iz Jugoslavije. Mnogi se još povode po principu: »Što dalje od naših«.

b. Boravak radnika iz Jugoslavije karakteriše, kao što je već pomenuto, privremenost. To je krajnji i najdublji uzrok izolovanosti. Naime, migrant je uvek u početku marginalan. Privremenost samo podvlači tu marginalnost. Migrant iz Jugoslavije u Francuskoj ima privremeni status, jer ima ugovor na privremeni boravak od 6 meseci ili godinu dana. Međutim on želi ostati 3, 4 ili 5 godina, a postavlja određene uslove za povratak. Ti uslovi su često neostvarljivi. Onda on odgađa povratak, ali je povratak prisutan u njegovoj svakidašnjici: on nastavlja da živi za budućnost. Shodno tome, ponašanje privremenog migranta je više nego nereceptivno prema francuskoj sredini. Paralelno, neprijateljski stav se rađa prema sredini koja se smatra uzročnikom neuspeha ili neostvarenih očekivanja. Uprkos tome, u toj se sredini produžava boravak ne bi li se jednog dana ostvarila očekivanja. I štogod se više odgađa, sve je teže i teže zaista prekinuti tu »stalnu privremenost«, jer je sramota prihvatiti neuspeh ili ono što se naziva neuspehom i vratiti se. Iz tog začaranog kruga teško je izaći i mnogi se jednostavno povlače u sebe. Tako privremenost stvara usamljenike.

Kratko rečeno, privremeni migrant životari u svojoj sadašnjici da bi živeo u budućnosti, budućnosti čiji se početak ne vidi.

c. nepoznavanje francuskog jezika

Odbojnost prema učenju francuskog je delomično vezana za privremenost. Međutim postoji i činjenično stanje koje uzrokuje nepoznavanje tog jezika. Kursevi, ako su i organizovani, i to besplatno, iziskuju velike napore jer se održavaju posle radnog vremena. Priručnik koji je štampao imigracioni ured je nepristupačan ne samo zato što ljudi većinom ne znaju učiti s rečnikom nego i zato što fonetska transkripcija ne odgovara našem načinu pisanja. Zatim, radnici iz Jugoslavije su u nepovoljnijem položaju u odnosu na strance kojima je materinji jezik latinskog korena, a pogotovo oni koji dolaze iz krajeva gde se pretežno piše ćirilicom.

Posledice nepoznavanja jezika su ogromne. Naime, ne radi se samo o tome da je kontakt sa sredinom onemogućen na individualnom nivou, već je radnik lišen jezika, tog najosnovnijeg sredstva komunikacije, a time je onemogućen pristup u čitavu jednu sferu kulture. Televizija se svodi na žive slike bez teksta. Novine, razna obaveštenja na poslu van dometa su onoga koji ne poznaje jezik. Jedna švelja iz istočne Hrvatske rekla je: »Osećam se kao na pustom otoku kad ne znam govoriti«.

Identitet radnika iz Jugoslavije

141 ispitanik je odgovorio na test »Ko sam ja?« (5 je odgovorilo samo na test a ne na upitnik. Otuda 141). Velika većina (63%) dala je tačno 10 odgovora, tj. shodno uputstvu. Šestorica su dala čak 12 i 13 odgovora, dok su ostali odgovorili manje od deset puta na to pitanje.

Krajnje heterogena struktura jugoslovenskog mozaika morala se, pretpostavili smo, odraziti i na identitet radnika iz Jugoslavije kao stranaca u Francuskoj. Shodno tome, i s obzirom na osnovnu hipotezu o obrnuto srazmernoj vezi između nacionalnog identiteta i akulturacije, postavili smo dvostruki cilj:

1. ispitati da li zaista kod jugoslovenskog migranta u stranoj zemlji postoji paralelnost između jake nacionalne identifikacije i niskog nivoa adaptiranosti i obrnuto,

2. ispitati koja će komponenta tog identiteta prevladati s obzirom na to šta se podrazumeva pod nacionalnim identitetom i šta sve objektivno može u nj da spada. Pretpostavili smo da će u čitavoj heterogenoj strukturi identiteta nadjačati ona, svima zajednička komponenta: jugoslovenskog građanina.

Test je administriran pre samog upitnika, i to zato da ne bi došlo do sugeriranja za odgovore. Time bi on izgubio svoju najvredniju karakteristiku: omogućavanje spontanih odgovora.

2.1. Za prvobitnu analizu, tj. za proveru osnovne hipoteze o vezi između nacionalnog identiteta i akulturacije, podelili smo sve odgovore na dve velike grupe: one u kojima se nalazi, na neki način, pomenuti nacionalni okvir i one u kojima se ne nalazi. 89 od 141 ispitanika pozvalo se na svoju nacionalnu pripadnost. Ta varijabla, postojanje ili nepostojanje nacionalnog referentnog okvira, stavljena je u korelaciju sa svim karakteristikama uzorka, svim elementima akulturacije koji su bili dobiveni upitnikom. Pošto nam nije cilj da ovde dajemo rezime čitave studije, osvrnućemo se samo na neke rezultate.

2.1.1. Žene mnogo manje pominju nacionalnost nego muškarci. Kasnije, u detaljnijoj analizi socijalnog identiteta žena, ustanovili smo da ovo uopšte nije čudno: naime, referentni okvir žena je veoma uzak i retko prevazilazi granice porodice. Žena pre svega ističe svoju ulogu supruge, majke sa svim moralizatorskim konotacijama, dok retko pominje neku širu društvenu grupu.

T a b. 1: Nacionalni identitet i pol ispitanika
 T a b. 1: Identité nationale et sexe de répondants
 T a b. 1: National identity and sex of the tested

Pol	N a c i o n a l n o s t								
	Pomenuta			Nepomenuta			Ukupno		
	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %
Muškarci	56	79	59	39	60	41	95	70	100
Zene	15	21	37	26	40	63	41	30	100
UKUPNO	71	100	52	65	100	48	136	100	100

Seosko ili gradsko poreklo takođe izgleda da je u vezi s pominjanjem nacionalnosti.

T a b. 2: Nacionalni identitet i tip naselja ispitanika
 T a b. 2: Identité nationale et type d'habitat de répondants
 T a b. 2: National identity and type of settlement of the tested

Tip naselja	N a c i o n a l n o s t								
	Pomenuta			Nepomenuta			Ukupno		
	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %	broj	horiz. %	horiz. %
Selo	59	83	60	39	60	40	98	72	100
Grad	12	17	32	26	40	68	38	28	100
UKUPNO	71	100	52	65	100	48	136	100	100

Kao što se vidi, veliki broj ispitanika dolazi sa sela. Oni većinom zadržavaju nacionalni okvir. Međutim, ne sme se prebrzo zaključiti da je faktor porekla predominantan: naime, ispitanici poreklom sa sela su istovremeno i niže stručne spreme i kvalifikacija. Zatim, većina je iz Srbije. Da je uzorak bio veći, mogli bi se eventualno razgraničiti uticaji raznih faktora.

Jedna od ključnih varijabli za proveru naše osnovne hipoteze jeste dužina boravka. Ljudi koji su kraće u stranoj zemlji nisu imali vremena da se još uključe u novu sredinu i kod njih će onda nacionalni referentni okvir ostati jače izražen. To se pokazalo kao tačno prema našim rezultatima:

T a b. 3: Nacionalni identitet i dužina boravka u Francuskoj
 T a b. 3: Identité nationale et durée de séjour en France
 T a b. 3: National identity and length of stay in France

Dužina boravka	N a c i o n a l n o s t								
	Pomenuta			Nepomenuta			Ukupno		
	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %
Manje od 3 mes.	15	21	75	5	8	25	20	15	100
3 mes. — 1 god.	25	35	63	15	23	37	40	29	100
1 god. — 3 god.	15	21	36	27	41	64	42	31	100
Više od 3 god.	16	23	47	18	28	53	34	25	100
UKUPNO	71	100	52	65	100	48	136	100	100

Ostale karakteristike uzorka, kao bračno stanje, znanje jezika, dohoci, itd. ne izgleda da su u vezi sa pominjanjem nacionalnosti. Posebno iznenađuje ta nepovezanost sa znanjem jezika, budući da se moglo očekivati da će oni koji manje znaju francuski, ili ga ne znaju, težiti da više izraze svoju identifikaciju s postojbinom.

2.1.2. Kao što smo već rekli, koleracijom niza indikatora akulturacije, s jedne strane, i nacionalnog referentnog okvira, s druge, mogli smo ustanoviti njihovu međusobnu vezu. Takođe, samo primera radi, dajemo neke rezultate:

Usamljenost ili, drugim rečima, odsustvo socijalnog kontakta stoji u srazmernoj vezi s nacionalnom identifikacijom. Više od polovine ispitanika izjavilo je da se oseća usamljenim.

T a b. 4: Nacionalni identitet i osjećaj usamljenosti

T a b. 4: Identité nationale et sentiment de solitude

T a b. 4: National identity and sense of loneliness

	N a c i o n a l n o s t								
	Pomenuta			Nepomenuta			Ukupno		
	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %
Usamljen	47	66	67	23	35	33	70	51	100
Neusamljen	23	33	35	42	65	65	65	48	100
Bez odgovora	1	1	100	—	—	—	1	1	100
UKUPNO	71	100	52	65	100	48	136	100	100

Uzeli smo zatim kontakt s Francuzima kao jedan od mogućih indikatora akulturacije. Ustanovljeno je da oni koji imaju manje kontakta, imaju tendenciju da se više pozivaju na svoju nacionalnost nego oni koji ih imaju više. To je pogotovo očigledno kada inicijativa kontakta dolazi sa strane jugoslovenskog migranta.

Sledeću komponentu akulturacije analizirali smo takođe nizom pitanja: zadovoljstvo boravkom.

Jugosloveni koji su zadovoljni boravkom manje uzimaju kao referentni okvir nacionalnosti nego oni koji nisu zadovoljni.

T a b. 5: Nacionalni identitet i zadovoljstvo boravkom u Francuskoj

T a b. 5: Identité nationale et satisfaction avec le séjour en France

T a b. 5: National identity and satisfaction with stay in France

	N a c i o n a l n o s t								
	Pomenuta			Nepomenuta			Ukupno		
	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %
Zadovoljni	27	38	37	46	71	63	73	54	100
Nezadovoljni	44	62	70	19	29	30	63	46	100
UKUPNO	71	100	52	65	100	48	136	100	100

Upitali smo zatim radnike iz Jugoslavije da li se u francuskoj sredini osećaju kao kod kuće. Osećaj »kod kuće« za sobom povlači visok stepen participacije u određenoj sredini, u ovom slučaju stranoj. Veoma značajni rezultat u tom pravcu potvrđuje tu pretpostavku: ljudi koji se osećaju u Francuskoj kao kod kuće, mnogo manje pominju svoje nacionalno poreklo. Njihov referentni okvir su pretežno druge grupe iz nove sredine.

T a b. 6: Nacionalni identitet i osjećaj »kod kuće«
 T a b. 6: Identité nationale et sentiment d'être »chez moi«
 T a b. 6: National identity and feeling of being »at home«

	N a c i o n a l n o s t								
	Pomenuta			Nepomenuta			Ukupno		
	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %
Osjeća se kao kod kuće	21	30	35	39	60	65	60	44	100
Ne osjeća se	50	70	66	26	40	34	76	56	100
UKUPNO	71	100	52	65	100	48	136	100	100

Napokon, pretpostavili smo da će lična percepcija adaptacije biti u određenoj vezi s njegovom nacionalnom identifikacijom:

T a b. 7: Nacionalni identitet i stepen prilagođenosti¹⁴
 T a b. 7: Identité nationale et degré d'adaptation
 T a b. 7: National identity and degree of adaptation

Prilagođen	N a c i o n a l n o s t								
	Pomenuta			Nepomenuta			Ukupno		
	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %
Vrlo dobro	10	17	36	18	39	64	28	26	100
Srednje	41	70	62	25	53	38	66	62	100
Loše	8	13	80	2	4	20	10	10	100
Bez odgovora	—	—	—	2	4	100	2	2	100
UKUPNO	59	100	56	47	100	44	106	100	100

Prema gornjim rezultatima, oni koji sebe smatraju vrlo dobro adaptiranim, manje pominju nacionalnost od onih koji se smatraju srednje ili loše adaptiranim.

Jedna od sledećih komponenti koju smo smatrali vrednom ispitivanja bila je identifikacija sa stranom zemljom. Naime, velika većina autora se slaže u tvrdnji da je identifikacija s novom sredinom najviši, krajnji stupanj kontinuiranog procesa kulturne integracije. On je nedostižan strancu prve generacije, a s obzirom na istaknuti privremeni karakter migranata iz Jugo-

¹⁴ Do koje je mere važna subjektivna predstava o adaptaciji i uspehu, jasno izražavaju Stoezel i Girard u svojoj studiji o adaptaciji stranaca u Francuskoj: strancu je veoma teško penjati se uz društvenu lestvicu u novoj sredini. Zato čak i neznatna promocija daje utisak ogromnog uspeha. Stoezel et Girard, *Problèmes psychologiques de l'immigration en France*, Population, 8, 1, 1953, pp. 73—78.

slavije, kod njega o takvoj identifikaciji uopšte ne može biti ni govora. Ipak, u želji da na neposredan način pristupimo toj komponenti, želeli smo utvrditi do koje je mere radnik iz Jugoslavije svestan svog statusa stranca i u kakvoj vezi to stoji s njegovom nacionalnom identifikacijom. Prema donjoj tabeli, oni koji se osećaju tretiranim različito od Francuza mnogo više pribegavaju svom nacionalnom okviru nego oni koji se ne osećaju tretirani kao različiti. Interesantno je napomenuti da jugoslovenski migrant kao uzrok tom različitom tretmanu od strane Francuza vidi pre svega svoje strano poreklo (to jest identifikuje se sa svim strancima), a manje svoje jugoslovensko poreklo kao specifičnost.

T a b. 8: Nacionalni identitet i različit tretman od strane Francuza
 T a b. 8: Identité nationale et différents traitements de la part des Français
 T a b. 8: National identity and various treatment by the French

	N a c i o n a l n o s t								
	Pomenuta			Nepomenuta			Ukupno		
	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %
Različito	44	80	65	24	47	35	68	64	100
Jednako	11	20	29	27	53	71	38	36	100
UKUPNO	55	100	52	51	100	48	106	100	100

Smatrali smo da se slika koju radnici iz Jugoslavije imaju o Francuzima takođe može uzeti kao jedan od indikatora njihove akulturacije u francuskoj sredini. S tim u vezi, može se pretpostaviti da će oni koji imaju pozitivnu opštu sliku o svojim domaćinima manje uzimati kao referentni okvir svoju nacionalnost.

T a b. 9: Nacionalni identitet i slika o Francuzima
 T a b. 9: Identité nationale et idées sur les Français
 T a b. 9: National identity and impression of the French

	N a c i o n a l n o s t								
	Pomenuta			Nepomenuta			Ukupno		
	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %	broj	vert. %	horiz. %
Slika pozitivna	28	39	37	47	87	63	75	60	100
Negativna	43	61	86	7	13	14	50	40	100
UKUPNO	71	100	57	54	100	43	125	100	100

Kao što se vidi iz table 9. ta pretpostavka se pokazala tačnom.

Interesantno je da jugoslovenski migranti imaju veoma pozitivnu opštu sliku o Francuzima. Taj rezultat može na prvi pogled izgledati u kontradikciji sa većinom odgovora koji »pretežu« negativnoj oceni boravka u Francuskoj. Ta se kontradikcija može eventualno objasniti najpre time što instrumenti nisu jednaki: u jednom je slučaju u pitanju upitnik, a u drugom lista atributa.

Međutim, ako apstrahujemo razliku u instrumentima, možemo pretpostaviti da radnici iz Jugoslavije nemaju zašto da pogoršavaju svoju sliku o Francuzima kao pojedincima. Ukoliko su nezadovoljni boravkom, oni uzročnike ne traže u samim ljudima već u sistemu i institucijama sredine čijim pravilima ti Francuzi podležu. Ovo je, naravno, samo pretpostavka.

Izdvojili smo u posebne kategorije odgovore u kojima se osim pomena Jugoslavije oseća: **žaljenje** zbog odlaska iz zemlje, **optuživanje** za teške uslove, želja za **povratkom**:

»Nisam niko i ništa kad ne mogu koristiti ono na šta imam prava po ugovoru«.

»Ja sam bednik koji pati i služi kapitalistima za eksploataciju jedva čekam da mi osvane dan kad ću se vratiti u Jugoslaviju«.

(odgovori dva mladića na specijalno teškom poslu u jednoj klanici u provinciji)

Određeni tipovi odgovora su se konstantno mogli naći uz određenu nacionalnu identifikaciju. Njih smo takođe kategorisali:

stranac

12 ispitanika je istovremeno reklo: »Ja sam Jugosloven« i »Ja sam stranac«.

»Ja sam stranac među strancima,

ja sam sin svoje domovine,

ja sam došao ovamo zato što su me naterali,

ja sam Jugosloven koji voli današnju Jugoslaviju i koji je ponosan da pripada narodu koji je sam znao izabrati svoj put«.

(35-godišnjak, 8 godina u Francuskoj)

usamljenost

»Ja sam sam,

ja sam bedni radnik koji je došao trbuhom za kruhom i koji sad živi lošije od životinje;

bolje bi mi bilo da sam ostao kod kuće...«

nezadovoljstvo

»Ja sam osoba koja je jedva preživela el. šok od 1500 V, ja se osećam prevarenim«.

Na osnovu svih ovih primera i kategorija koje smo dali može se dobiti dojam veoma crne slike boravka radnika iz Jugoslavije u Francuskoj. Međutim, to još jednom potvrđuje hipotezu da nacionalna identifikacija ide uglavnom skupa s negativnom stranom boravka.

Ostale dimenzije socijalnog identiteta, o kojima ovde neće biti reči, ilustruju i onu drugu vedriju stranu boravka: **profesija, porodica, zadovoljstvo, političko-ideološka orijentacija, motivacija, lični opis i razno**.

Zanimljivo je tim povodom dati samo neke opšte opaske: oni koji pominju profesiju su obično oni koji su i zadovoljni. Porodicu kao referentni okvir uzimaju uglavnom žene. Njihov se svet graniči na njihovu ličnost i na porodicu. Društvo kao celina ili neka veća društvena grupa nikad se ne pominje. Takođe se društvo ne optužuje za loše uslove: žene **podnose** breme, jadaju se, ali ne svaljuju krivicu ni na koga.

Povratak

Da bi se objasnio proces povratka (ili nepovratka), bilo bi potrebno osvrnuti se ukratko na ono što ljude motiviše za odlazak iz Jugoslavije i za odlazak u Francusku. Najlakše bi bilo reći: nema posla u Jugoslaviji i ljudi nalaze posla izvan njenih granica. Time ništa nismo objasnili, jer je na kraju krajeva svaki motiv u krajnjoj liniji ekonomski: ljudi moraju najpre zadovoljiti svoje primarne potrebe, pa tek onda dolaze na red one druge. Činjenica je da migrant ne odlazi samo motivisan zadovoljavanjem određenih osnovnih potreba (»trbukom za kruhom« je poprimilo posve novo značenje), već ima i niz aspiracija. Te aspiracije mogu prerasti u potrebe, pogotovu ako su bile materijalne prirode, jer postoji materijalna mogućnost njihovog ostvarenja. Što se tiče aspiracija koje nisu materijalne prirode, one, budući da su neprecizne, nejasno definisane, i budući da ima malo mogućnosti za njihovo zadovoljenje, preinačuju se, izvitoperuju u potrošačkom društvu i ostaju u suštini nezadovoljene. Ovo pominjemo jer smatramo da tu leže klice frustracije, nezadovoljstva i — odlaganja povratka u zemlju. A blizu polovine naših ispitanika izjavilo je da je došlo da »proširi vidike«, »izuču neku školu«, »vidi sveta«, »nauču jezik«, »upozna francusku kulturu« itd. $\frac{3}{4}$ od svih ispitanika smatra da se njihova očekivanja nisu ispunila. Među njima su skoro svi oni koji imaju »nematerijalne« ili »kulturene aspiracije«.

Opšti utisak koji se dobiva na osnovu odgovora na test »Ko sam ja?« kao i iz čitavog upitnika opšte je nezadovoljstvo. S druge strane, ljudi nastavljaju da žive u tom nezadovoljstvu. Ne vraćaju se, a i oni koji kažu da će se vratiti, ne znaju kada ili pak postavljaju nepremostive uslove za povratak.

Po svemu sudeći, migrant je u stalnom raskoraku sa sadašnjicom. Svom svojom dušom živi negde u budućnosti u Jugoslaviji »kao privatnik«, a u sadašnjici, u Francuskoj, ili steže kaiš, ili se podvrgava režimu zadovoljavanja izvesnih potreba, čije postojanje nije mogao unapred ni slutiti. Nova sredina rađa iskušenja materijalne prirode. Naš se radnik lako hvata u mrežu potrošačkog društva (zaboravimo na trenutak da već i kod kuće počinje da biva »bombardovan stvarima«). On dolazi iz kulture u kojoj stvari imaju više ulogu simbola negoli funkcionalnu, kao što je to u urbanoj kulturi. Posedovanje stvari postaje simbol uspeha. Bez tog simbola sramota je vratiti se u zemlju. Tako se aspiracije o francuskoj kulturi, proširivanju vidika, konkretiziraju u STVARI. Najpre one koje dočaravaju pređašnju predstavu o kulturi. I povratak se odgađa dok se ne zadovolje razne potrebe. Nove potrebe se rađaju, a mogućnosti za njihovu realizaciju su male. Automehaničar M. nas pita da li znamo nekog specijalistu za bojadisanje nameštaja. Odgovaramo mu da ga obojadiše sam, nije to ništa teže od bojadisanja kola. Dobivan odgovor: »Nije to isto, ovo je 'Luj XV' i treba izvlačiti zlatne linije da bude originalno«. M. će možda čitavu platu dati da bi imao nameštaj Luj XV. Taj princip povođenja za jednom određenom predstavom o francuskoj kulturi M. upražnjava i onda kad je u pitanju obrazovanje njegove kćerke: šalje je u privatnu školu koju drže časne sestre. Plaća mnogo i smatra da će mu dete dobiti bolje obrazovanje nego u »običnoj školi«. Ako plaća kao što plaćaju i svi bogataši iz njegovog kraja, njegovo će dete postati »fino« kao i njihova deca. Devojčica je već s 9 godina ponavljala razred i njena je budućnost verovatno zapečaćena ukoliko ne promeni školu. Jer od nje se ne traži samo da govori stranim jezikom nego i da se povinuje vrednostima jed-

nog društvenog sloja koji nije i nikada neće biti njen. A njeni roditelji, poveći se za tim i takvim vrednostima, žive u iluziji nekakve kulture i za to plaćaju. Povratak se odgađa.

Naša anketa kaže: od 136 ispitanika 122 predviđaju povratak; od njih 69 »što pre moguće«. Ostali ne znaju tačno kada. Uslovi koje treba ispuniti pre povratka su: »Treba skupiti novac za carinu«.

»Vratiću se kad budem imao novac da otplatim kredit«.

Nekolicina kao uslov za povratak pominje učenje francuskog jezika i završavanje neke škole.

Oni koji su ostvarili ono što su očekivali, ne postavljaju uslove za povratak i odgovaraju: »Vratiću se kad budem hteo«.

Što se tiče veze s nacionalnim referentnim okvirom, postoji tendencija da oni koji pominju nacionalnost kao deo svojeg identiteta izjavljuju da će se vratiti. Ova veza nije statistički značajna. To je verovatno zato što većina (122) predviđa povratak, tako da je disproporcija velika.

Zaključak

S obzirom na nereprezentativni uzorak naša anketa teško može poslužiti kao baza za neka preterana uopštavanja. Naši rezultati ne vode konačnim zaključcima već postavljaju nova pitanja: da li su rezultati specifični za radnike iz Jugoslavije u Francuskoj ili pak važe i za naše radnike u ostalim stranim zemljama?

Što se povratka tiče, možda se može malo više uopštavati, budući da je privremenost opšte prihvaćena karakteristika naše današnje migracije. Ta privremenost bi onda trebala da se shvati dalekosežnije i da obuhvati i povratak u Jugoslaviju. Konkretno, radniku iz Jugoslavije treba osigurati da mu boravak u stranoj zemlji istovremeno bude i priprema za povratak. Jer, čovek nije mašina koja se može po narudžbi izvoziti i uvoziti, kako to diriguju ekonomije jedne ili druge zemlje. Ovo bi bilo lako realizovati u boravku naših radnika budući da oni sami ostaju čvrsto privrženi svojoj zemlji i identifikuju se s njom, dok u periodu provedenom u Francuskoj ne vide drugo do sredstvo za budućnost u Jugoslaviji.

Popis tabela

	strana
1. Nacionalni identitet i pol ispitanika	83
2. Nacionalni identitet i tip naselja ispitanika	83
3. Nacionalni identitet i dužina boravka u Francuskoj	83
4. Nacionalni identitet i osjećaj usamljenosti	84
5. Nacionalni identitet i zadovoljstvo boravkom u Francuskoj	84
6. Nacionalni identitet i osjećaj »kod kuće«	85
7. Nacionalni identitet i stepen prilagođenosti	85
8. Nacionalni identitet i različit tretman od strane Francuza	86
9. Nacionalni identitet i slika o Francuzima	86

APPERÇU SUR LES YUGOSLAVES TEMPORAIREMENT EMPLOYÉS
EN FRANCE

Résumé

Un migrant même si il part »pour toujours« espère ou pense qu'un jour il lui serait possible de revenir chez lui.

Le migrant yougoslave actuel est par définition temporaire: ce qu'on attend de lui et ce qu'il attend c'est de revenir en Yougoslavie. Il est vrai que certaines barrières sont susceptibles d'empêcher ce retour. Le caractère temporaire du séjour, cependant, a de l'influence considérable sur le séjour lui même. Le type d'acculturation dépasse guère la satisfaction des besoins minimes de la vie quotidienne. Le présent est vécu comme un moyen d'atteindre l'avenir chez soi.

L'auteur traite dans son article de quelques résultats de sa recherche effectuée parmi les travailleurs yougoslaves en France et notamment de l'une des conséquences de caractère temporaire du séjour — isolement, de type de l'identification au pays et du retour. Dès le début de la recherche se révèle un parallélisme entre l'isolement d'une part et une forte identification au pays.

L'isolement accompagne toute migration. Cependant, il est vraisemblable que les origines, les conséquences et les formes sous lesquelles l'isolement apparaît ne sont pas les mêmes pour chaque migrant. Chez les Yougoslaves l'auteur distingue trois types de l'isolement: individuel — dans la foule solitaire de grande ville, collectif — petites villes ou villages de provinces où les Yougoslaves viennent et restent en groupe, et l'isolement des foyers. Les sources de l'isolement sont: la structure hétérogène de la population yougoslave, le caractère temporaire du séjour et la méconnaissance de la langue française. Ces deux derniers facteurs sont liés. Les conséquences de l'ignorance de la langue française extrêmement importantes: non seulement le contact est rendu impossible au niveau individuel, mais tout accès à une certaine sphère de la culture est freiné ou rendu difficile: l'information transmise par les moyens de communication de masse reste inaccessible ou accessible seulement au niveau fragmentaire.

L'instrument utilisé pour déceler l'identité des Yougoslaves était la technique »Qui suis-je?« — une sorte de technique projective introduite par Kuhn et McPartland en 1954. Les sujets sont invités à répondre 10 fois à la simple question »Qui suis-je?«. Le test a été administré avant le questionnaire afin d'éviter toute suggestion et de lui garder sa caractéristique principale: les réponses spontanées et non plus sollicitées comme dans les questionnaires.

Deux hypothèses principales ont été mises à l'épreuve:

1. Forte identification nationale irait de paire avec le bas niveau de l'adaptation (ce dernier obtenu au moyen de réponses au questionnaire).

2. La structure hétérogène de la Yougoslavie se refléterait dans l'identité du Yougoslave en France. Il a été hypothétisé que l'élément »yougoslave« de cette identité emporterait sur d'autres.

La plupart (63%) des 141 Yougoslaves qui ont répondu au test a donné exactement 10 réponses. Pour la plupart (89) le cadre de référence reste la Yougoslavie. La présence ou l'absence de ce cadre dans les réponses au test ont été d'abord mis en corrélation avec les réponses au questionnaire afin de vérifier la première hypothèse. Il a été trouvé par exemple que les femmes mentionnent le cadre de référence national moins que les hommes. Les ruraux mentionnent d'avantage la nationalité que les citadins. Avec l'augmentation de la durée de séjour l'éventualité de la référence à la Yougoslavie baisse. La solitude est surtout présente chez les personnes qui se réfèrent à la nationalité. La satisfaction est inversement proportionnelle à la nationalité: plus on est satisfait moins on a tendance à prendre ses origines comme cadre de référence et ce dernier se déplace de plus en plus vers le milieu français. Également, si les gens se perçoivent comme adaptés ils auront moins tendance a se référer à leur pays.

La deuxième hypothèse, concernant le contenu de cette identité nationale a été vérifiée: la conscience d'être yougoslave semble primer sur la conscience d'être croate, serbe etc.

Pour expliquer la mécanique du retour (ou du non-retour) l'auteur pense qu'il est nécessaire d'analyser les motivations de départ de la Yougoslavie du migrant. L'enquête montre, d'abord, que ceux qui réalisent leurs attentes sont beaucoup plus libres et détachés par rapport au moment du retour: ils retourneront quand ils veulent. D'autres (plus nombreux), qui n'ont pas réalisé ce qu'ils voulaient, conditionnent leur retour par les réalisations prévues pour l'avenir proche en France. Le migrant yougoslave est rarement stimulé à partir par nécessité de simple satisfaction des besoins primaires. Il a d'autres aspirations (du type matériel ou pas). En plus, les motivations se modifient pendant le séjour en pays étranger, de nouveaux besoins surgissent. Cependant, le migrant est rarement dans la situation à pouvoir satisfaire toutes ses aspirations et parfois il ne peut satisfaire que ses besoins primaires ou au détriment de ceux-ci il satisfait d'autres. Ainsi le moment du retour est sans arrêt différé.

Liste des tableaux

	page
1. Identité nationale et sexe de répondants	83
2. Identité nationale et type d'habitat de répondants	83
3. Identité nationale et durée de séjour en France	83
4. Identité nationale et sentiment de solitude	84
5. Identité nationale et satisfaction avec le séjour en France	84
6. Identité nationale et sentiment d'être »chez soi«	85
7. Identité nationale et degré d'adaptation	85
8. Identité nationale et différents traitements de la part des Français	86
9. Identité nationale et idées sur les Français	86

YUGOSLAV WORKERS IN FRANCE ON TEMPORARY CONTRACTS

Summary

Any migrant, even if he leaves his country »for ever«, still retains some hope to return one day.

The present Yugoslav migrant is, by definition, a temporary one, which means that he is expected to and he expects to return to Yugoslavia. Namely, certain barriers are bound to postpone or jeopardize his return, but the very temporary character of his stay has an enormous influence on the primary needs in everyday life. The present is often lived only as a means to achieve a future at home.

In her article the authoress presents some results of her research done among Yugoslav workers in France, analysing in particular the consequences of the temporary character of the stay — isolation, type of identification with the country and, finally the possibilities of return. At the very beginning of the research, a certain positive relation was found between the isolation on one hand and a strong identification with homeland on the other.

Solitude accompanies every migrant. However, it is probable that the origins, consequences and forms of solitude are not the same for all migrants. Among Yugoslavs the authoress distinguishes three types of solitude or isolation: individual — in the »lonely crowd« of a big city, collective — in small towns or in the country in French provinces, and the solitude of »Workers' Homes« and »Centres« of the nearby factories. The sources of isolation are: heterogeneous structure of Yugoslav population, temporary character of the stay, and lack of knowledge of French. The latter two factors seem to be closely related. The consequences of the lack of knowledge of the French language are extremely important: not only is the contact impossible at individual level, but also a very broad area of culture is inaccessible. The information transmitted by mass media is not received at all or only to a certain extent.

The instrument used to find out the identity of Yugoslavs was a »Who Am I?« test — a sort of a projective technique introduced in 1954 by Kuhn and McPartland. The subjects are invited to answer 10 times a simple question: »Who Am I?«. The test is administered before distribution of questionnaires to avoid any response contamination, thus keeping intact the most important characteristic of the test: spontaneity of answers.

There were tested two main hypotheses:

1. strong national identification was expected to be parallel to a low degree of adaptation (the latter was obtained through responses in questionnaires)

2. heterogeneous ethnic structure of Yugoslavia was also expected to be found in the identity of Yugoslavs in France. It was taken for granted that the element »Yugoslav« in that structure would be more salient than the others (»Serb«, »Croat« and so on).

63% of the 141 Yugoslavs interviewed, gave exactly ten answers to the test. For most of them Yugoslavia still remains the frame of reference. First, the presence or the absence of that frame of reference was correlated with

responses in the questionnaire to test the first hypothesis. Women mention Yugoslavia as the frame of reference less than men, the rural less than the urban. Those who have been in France for some time mention their reference to Yugoslavia more seldom. Subjects who declare that they are lonesome tend to more frequently mention their national frame of reference. Satisfaction is in reverse relation to the tendency to refer to national origins. Also people who consider themselves adjusted tend to mention their national frame of reference less.

The authoress confirmed her second hypothesis too: a Yugoslav abroad, seems to be more concerned with his »Yugoslav« identity than »Croatian«, »Serbian« and others.

As for the mechanism of return the authoress suggests a preliminary analysis of the motives of reparture from Yugoslavia. Her research shows, first of all, that those who achieve their aims are more detached and free in considering the moment of return. They expect to return whenever they wish. However, for the majority that did not achieve their aims the return is determined by new aims and foreseen accomplishments in near future in France. Yugoslav migrant rarely leaves his country motivated by satisfaction of his simple primary needs. He has other aspirations. Moreover, these aspirations are modified during his stay in a foreign country, as new needs appear. Still, a migrant is seldom able to satisfy all aspirations and he makes a choice: either satisfying his primary needs only, of satisfying them only partly, turning to others, newly created ones. Thus the moment of return is constantly being postponed.

List of tables

	page
1. National identity and sex of the tested	83
2. National identity and type of settlement of the tested	83
3. National identity and length of stay in France	83
4. National identity and sense of lonelines	84
5. National identity and satisfaction with stay in France	84
6. National identity and feeling of being »at home«	85
7. National identity and degree of adaptation	85
8. National identity and various treatment by the French	86
9. National identity and impression of the French	86